

ОДНОДІТНА СІМ'Я ЯК СЕРЕДОВИЩЕ СОЦІАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ

У статті розглядається виховний потенціал сучасної української однодітної сім'ї з урахуванням історичного досвіду родинного виховання

У суспільстві зростає соціальна цінність сім'ї у вихованні та розвитку особистості дитини. Для більшості людей сім'я сьогодні являє собою необхідний життєвий осередок, який захищає індивіда від деструктивного сьогодення та продовжує виконувати соціальні функції. Така суперечливість породжує проблеми в сімейному вихованні. Однодітна сім'я займає особливе становище у цьому контексті, оскільки її функціональні параметри суттєво змінені. Вивчення проблеми однодітних сімей ще не стало системою у педагогічній науці. Основні теоретичні і методологічні, наукові напрями проблеми життєдіяльності сучасної сім'ї відображені в працях І.Беха, О.Богданової, В.Бондаревської, В.Білоусової, М.Болдирева, Л.Виготського, А.Макаренка, О.Киричука, В.Коротова, Г.Костюка, С.Максименка, Р.Скульського, М.Стельмаховича, Б.Ступарика, І.Синиці, В.Сухомлинського, К.Ушинського, Г.Філонова, М.Шиловой та ін. Соціальні психологи розглядають сім'ю як форму спілкування людей, яка складається з поєднаних шлюбом чоловіка та жінки, їх дітей, (власних чи усиновлених), а також у деяких випадках, з інших осіб, пов'язаних родинним зв'язком [1]. З точки зору філософії, сім'я розглядається як соціальний інститут виховання, вона характеризується сукупністю соціальних норм, санкцій та зразків поведінки, що регламентують взаємостосунки між подружжям, батьками, дітьми та іншими [2]. На думку соціологів, сім'я - спільність людей, яка заснована на єдиній загальносімейній діяльності, які пов'язані між собою подружніми, батьківськими та родинними зв'язками.

Традиційно українська сім'я була багатодітною, тому ставлення до однодітних сімей в українській народній педагогіці відзначалося особливостями, які залишилися у народному фольклорі: "З одинака – драб або забіяка", "Одинак – як не злодій, то лайдак". Недовіра до дитини, яка зростала одинаком, доповнювалася побажаннями багатодітності: "Дай тобі, Боже, стільки синків, як на зрубі пеньків", "Наш мізинчик уже гуде, поки другий буде". Однодітні сім'ї мали, однак, певні переваги (наприклад, звільнення від військової повинності); таким чином суспільство прагнуло до адекватної репродуктивності.

З приходом радянських часів відбулося ламання усталених традицій в усіх життєвих сферах. Виникли нові теорії в родинній педагогіці. Рекомендувалося сімейне виховання не відокремлювати від громадського життя (Крупська Н.), більше уваги приділяти колективному вихованню (Макаренко А.). До колоній А.С.Макаренка, як він сам визнавав, рідко потрапляли діти з багатодітних сімей, тому проблемі однодітної сім'ї та її виховних можливостей він присвятив окрему увагу. "Педагогічний брак надходив з сімей однодітних, де концентрація надмірної батьківської любові діяла на дитину згубно" [4].

На думку Антона Семеновича, щоб виховання єдиної дитини було повноцінним, слід будувати взаємини в сім'ї так, щоб малюк не помічав зайвої уваги до себе і не зважав, що все найкраще має неодмінно призначатися тільки йому. Лише тоді можна мати шанс уникнути розвитку такої негативної якості, як егоїзм, та заглушити ще в зародку елементи споживацької психології. Але це рідко кому вдається зробити в однодітній сім'ї, навіть якщо батьки й не позбавлені педагогічного хисту й спостережливості.

Тому, А.С. Макаренко пропонує більш радикальний і надійний спосіб вирішення цієї проблеми: а якщо у вас одна дитина і ви з якихось причин другої мати не можете? Дуже просто: візьміть у свою сім'ю чужу дитину, візьміть з дитячого будинку або сироту, що втратила батьків. Полюбіть її, як власну, забудьте про те, що не ви породили, і, найголовніше, не уявляйте, що ви їй зробили ласку. Це вона стала в пригоді вашій "кособокий" сім'ї, врятувала її від небезпечного крену. Зробіть це обов'язково, хоч би яке скрутне було ваше матеріальне становище.

Сім'я, на думку багатьох теоретиків, мала відігравати допоміжну, другорядну роль, а керівну - школа як вищоорганізована державна інституція суспільного виховання. У педагогічній літературі тривалий час не було єдиної думки щодо змісту й характеру відносин між школою як державним закладом суспільного виховання і сім'єю.

У перші повоєнні роки в Україні досить енергійно відстоювалась думка про відмирання сім'ї як виховного осередку дитини. Поширювалась ідея про перетворення шкіл у дитбудинки і залучення до них переважної більшості дітей.

У 20-30 роках в Україні знову велика увага приділялась дослідженню сім'ї як первинної соціальної клітини суспільства. В цей період відбувався процес становлення і розвитку системи взаємодії школи, сім'ї і громадськості. Проте школа продовжувала залишатись центром координаційної роботи з населенням і батьками.

Усе життя шукав шляхів вирішення проблем сімейного виховання, удосконалення родинної педагогіки В.Сухомлинський. Цій проблемі він присвятив збірку своїх статей "Батьківська педагогіка". Основою національного виховання Сухомлинський вважав невичерпне джерело народної педагогіки та родинної етнопедагогіки. "Щоб добре вивчити дітей, треба добре знати сім'ю - батька, матір, братів, сестер, дідуся і бабусь"; "Дитина - дзеркало морального життя батьків".

Свій погляд на проблему однодітної сім'ї висловив відомий грузинський педагог Ш. А. Амонашвілі. На його думку, одна дитина в сім'ї ототожнюється з поняттям посиленої турботи батьків, яка переходить всі грані педагогічної доцільності. Педагог доводив: є велика ймовірність того, що одна дитина може посідати найцентраль-

ніше місце в сім'ї, так як вона одна і всі члени родини будуть пропонувати свої послуги, кожен по-своєму розбещувати. Для дитини цей стан стане нормальним, але в дитячому садку чи школі у такої дитини обов'язково виникатимуть проблеми, коли потрібно буде бути нарівні зі всіма і доведеться прилаштовуватися до різних умов, грати в команді і займати далеко не найпочесніші місця.

Тому, зовсім не найголовніше, щоб дитина не відчувала потреби у всьому і не була в центрі уваги всіх дорослих (мама, тата, бабусі та дідуся, а інколи і ще дядьків та тіток), оскільки будь-які перебільшення у вихованні небезпечні: "Надмірна турбота до дитини переходить не у взаємну чуйність, а в безтурботність; надмірний достаток матеріальних благ виробляє у ній неповагу до людей праці; не дбайливе відношення до матеріальних цінностей, а споживання, вимагання; надмірна поступливість розвиває в ній не гуманність душі, а безвідповідальність, слабохарактерність; постійне навіювання дитині, що тільки вона є радістю і гордістю сім'ї, виховує не відповідальність перед сім'єю, а зазнайство і самовдоволеність" [5].

В сім'ї, де є двоє, троє чи більше дітей, все вище згадане регулюється само собою, так як батьківська любов і турбота діляться на всіх порівну. Сучасну сім'ю можна визначити як інституційовану спільність, яка складається на основі шлюбу, породженій ним спільній правовій та моральній відповідальності батьків за здоров'я дітей, їх соціалізацію та виховання. З одного боку, сім'я є досить автономним та замкненим об'єднанням людей, з іншого боку, сім'я – це осередок, відкритий для всіх подій, що відбуваються в суспільстві. Сім'я характеризується як соціальний інститут тоді, якщо важливо з'ясувати відповідність способу життя сім'ї, її функціонування сучасним суспільним потребам. Складнощі кризового періоду зумовили поглиблення демографічної кризи з початку 90-х років. Народжуваність знизилася до рівня, за яким не може бути відтворення населення держави і збереження стратифікаційних процесів. Середня кількість дітей, яких народжує жінка протягом життя, зменшилася від 1,7 (1991р.) до 1,3 (1996р.).

В Україні втрачені традиції багатодітності. Дедалі зростає концентрація народжуваності в одному віковому інтервалі (у 1996р. 84,7% дітей були народжені матерями до 30 років). Зберігається тенденція до підвищення частки позашлюбних дітей у загальній кількості народжених. Негативно впливають на народжуваність численні розлучення і загальне зменшення кількості шлюбів. Набагато частіше стали розриватися молоді шлюби – до одного року спільного проживання, що, безумовно, не сприяє перетворенню однотітної сім'ї на багатодітну. Внаслідок розлучень, щорічно майже 150 тис. дітей залишаються без одного з батьків. Існує тенденція до збільшення позашлюбних народжень як можливості виходу з психологічної та емоційної самотності ("материнська" сім'я) [6].

Сучасна сім'я суттєво відрізняється від сім'ї минулих часів не лише іншою економічною функцією, але й корінними змінами своїх емоційно-психологічних функцій. Відношення батьків і дітей змінилися, тому що для більшості людей діти є однією із головних цінностей життя. Але це не спрощує життя, а лише ускладнює його.

Наведемо деякі причини цього: по-перше, більшість сімей однотітні і складаються з двох поколінь - батьків і дітей, бабусь і дідуся, інші родичі живуть окремо. В результаті батьки не мають можливості щоденно користуватися досвідом і підтримкою попереднього покоління. Таким чином, зникло різноманіття, яке вносили в міжособистісні стосунки літні люди, брати, сестри, тітки, дядьки.

По-друге, при зберіганні традиційного поділу "чоловічої" і "жіночої" праці перший в більшості сімей (крім сіл і маленьких міст) зведений до мінімуму. По-третє, оскільки відносини подружжя дедалі більше визначаються мірою і глибиною їх прихильності один до одного, то різко підвищується їх рівень очікування по відношенню один до одного, реалізувати який більшість не можуть через традиції культури й свої індивідуальні особливості.

По-четверте, більш проблемними стали відношення дітей і батьків. Діти досить рано набувають високого статусу в сім'ї. Вони мають високий рівень освіти, мають можливість проводити більшу частину вільного часу поза сім'єю. Цей час вони наповнюють заняттями, які прийняті в колі однолітків, і не завжди турбуються про схвалення їхнього дозвілля батьками.

Кінець XIX – початок XXI століття характеризується такими тенденціями щодо змін у структурі української сім'ї: масова нуклеризація сім'ї, зменшення сімей, що складаються з трьох поколінь; збільшення кількості реєстрованих шлюбів і збільшення частини нереєстрованих співмешкань та питомої ваги незаконнонароджених дітей у цих співмешканнях; збільшення кількості одиноких матерів (материнство поза шлюбом), зростання кількості сімей з одним із батьків і дітьми; розповсюдження повторних шлюбів, де один з батьків не є кровним і виховує чужих дітей, збільшення кількості сімей мішаного типу, в яких є діти від повторного шлюбу та від попередніх шлюбів кожного з подружжя; масова малодітність і однотітність сімей; зростання кількості розлучень; дестабілізуючий вплив пияцтва та алкоголізму, цинізму та бездуховності на стійкість сімейних стосунків; скорочення міжсімейних і внутрішньосімейних контактів, зниження контактності членів сім'ї, їх здатності до комунікації [1].

Зниження тенденції призводить до дезорганізації та кризи сім'ї, іноді - до її краху-абсолютне не виконання сім'єю своїх специфічних функцій.

Зупинимося на деяких факторах, що характеризують руйнування або послаблення сімейних зв'язків. Ці фактори залежать головним чином від сучасної культури і є прямими її наслідками. Перше – це майже повне зникнення праці в родині. Раніш центром усього життя родини (виховної, внутрішньогосподарської і т.д.) була, як правило, мати, що знаходиться завжди в будинку й оберігає внутрішній духовний світ родини. Родина трудилася як ціле. Трудова єдність родини створювало сприятливі умови для її соціального зрощення. Тепер же родина звичайно вся трудиться поза будинком. У наш час будинок усе більше починає перетворюватися з місця праці в місце відпочинку. Психологія трудової єдності починає вивірюватися з її атмосфери. У силу особливостей

свого розвитку сучасна культура виводить працю з родини за її межі; технічні удосконалення, багато в чому полегшуючи домашню працю, усе більше сприяють зменшенню її обсягу в родині. Друге – це прагнення населення до більш комфортного життя в містах. Природно, ослаб зв'язок міста із селом, тому що раніш городяни всі, майже без винятку, мали рідних поза містами, чого немає тепер. Третє – це відсутність у сучасній родині ясної живої свідомості, що головна її задача стосовно дітей – виховання. Достоевський, оцінюючи відношення читача до книги, вказував, що одні книгу тільки читають, але самі не купують; інші не тільки читають, але і купують, вважають її річчю, на яку не шкода грошей; а треті і читають, і купують, і переплітають, намагаються її нарядити, прикрасити, як улюблену річ. Так само відбувається й у відношенні родини до дітей. Перший період: родина дає і підтримує тільки фізичне існування дітей; другий: піклується про розумовий їхній розвиток; і третій: на перший план висувається моральне виховання, коли піклуватися треба не тільки про те, щоб дати дітям диплом, що забезпечує їм "гарне життя", а насамперед, зробити дітей людьми в кращому змісті цього слова.

Таким чином, однодітна сім'я у сучасній українській державі – явище закономірне і цілком реальне. Так само реально орієнтованими мають стати педагогічні технології, спрямовані на однодітну сім'ю та поліпшення її виховного потенціалу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Шанскова Т.І. Соціально-педагогічна підготовка до роботи з батьками учнів: Методичні рекомендації для студентів і викладачів факультету підготовки майбутніх вчителів початкових класів вищих педагогічних навчальних закладів/ За ред. докт. пед. наук О.А. Дубасенюк. – Житомир: 2000. – 100с.
2. Науково-педагогічний пошук молодих дослідників: Збірник наукових праць студентів та аспірантів/ За ред. О.А. Дубасенюк, А.В. Іванченка. – Житомир. ЖДПУ, 2000. – 120с.
3. Семенов О. Використання родинних виховних традицій у навчальних закладах України // Шлях освіти. - 1998. - С. 47.
4. Макаренко А.С. Книга для батьків. – К, 1982. – 226с.
5. Амонашвили Ш.А. Как живете, дети? Посібник для вчителів - М: 1986. - 175с. – С.22.
6. Якубова Ю.М. Особистість та сім'я в епоху соціальних трансформацій: Соціальна політика в Україні та сучасній стратегії адаптації населення. – К.: НВФ "Студцентр", 1998. – 204с. – С.31-36.

Матеріал надійшов до редакції 25.09.03 р.

Козел В.В. Однодетная семья как среда социального воспитания.

В статье рассматривается воспитательный потенциал современной украинской однодетной семьи с учетом исторического опыта семейного воспитания.

Kozel V. V. Single-child family as the medium of social upbringing.

The upbringing potential of modern Ukrainian single-child family with the consideration of the experience of family upbringing is analysed.